

‘Een ongemeen schone antique schoorsteenmantel’

De schoorsteenmantel, die de bankier John Hope vermoedelijk vóór 1763, het jaar van zijn huwelijk, uit Rome meebracht, lag bij zijn dood in 1784 nog onuitgepakt in drie kisten op de buitenplaats Groenendaal bij Haarlem.¹ Dit blijkt uit de manuscript-inventaris van zijn verzameling, die enkele jaren geleden is gepubliceerd en van uitgebreid commentaar werd voorzien door degene, aan wie deze aflevering van het *Bulletin* is toegedacht. Onder nr. 370 staat in de inventaris beschreven:

Een ongemeen schone antique schoorsteenmantel van wit paros marmor, door den beroemden Giamb^a Piranesi, uit verscheide antique stukken marmor aldus tot een schoorsteenmantel samengesteld; verbeeldende een geheele Kroonlyst, in welkers midden een paneel is, daarop een Feston van vrugten in basrelief; werdende dese Lyst ondersteund door twee termini met vrouwelyke aangezigten, dog om welkers voetstukken men de slangenstaf van Mercurius geslingerd ziet. Dit is een uitnemend schoon & byzonder stuk van romeinse oudheid. (buitenwerks) 56, 77 in den dag 40, 50.

Kost my in Italien circa 70 Seq. f 368:-:-, onkosten & c. f 32,-, samen f 400,-. Thans (A° 1778) gepakt in drie pakkassen van ongelijke groote gemerkt IHAC. no. 5 a 7 leggende op Groenendaal.

Zynde in de kist n°. 5 de zystylen & plinten n°. 6 de Lyst & Cornis n°. 7 de Dekplaat (afb. 1).²

Opvallend is dat de ‘vrouwelijke aangezichten’ bij het opmaken van de inventaris niet herkend zijn als die van een jeugdige Dionysus of een satyr, ondanks zijn hoofdtooi van klimopbessen en bladranken en dat de met zijn cultus verbonden thyrsusstaf met granaatappel en linten, voor de *slangestaf van Mercurius* werd aangezien. Het wekt verbazing dat iets wat uit *antique stukken samengesteld is door den beroemden Piranesi*, al die jaren opgeborgen is gebleven.

De 24-jarige Hope, die in 1760-1761 zijn reis naar Rome ondernam, had blijkbaar niet erg veel belangstelling voor de klassieke symboliek. Maar ook zal hij niet hebben kunnen onderscheiden welke stukken antiek en welke later bijgemaakt waren. Hier komt de persoon van Piranesi zelf in het geding, de man die Rome in zijn verschillende prenten-series een ongekende dimensie gaf, maar wiens fantasie en visie het – in onze ogen – niet zo nauw nam met het begrip authenticiteit. Voor zijn bloeiende handel werd het opgegraven beeldhouwwerk zwaar gerestaureerd en ruimschoots aangevuld.³

Maar dan raakt men toch zo’n 150 jaar later het spoor wel erg bijster wanneer Sluyterman⁴ in 1925 stelt: *de vertrekken [...] die Lodewijk Napoleon bewoonde* [in het Paviljoen te Haarlem] *dragen geheel en al het Empire-karakter en de beide Franse adelaars in den schoorsteenmantel [...] laten omtrent hun herkomst geen twijfel.*

Piranesi is blijkbaar in het vergeetboek

Afb. 1. Schoorsteenmantel van John Hope. Samengesteld door Giovanni Battista Piranesi, vóór 1769. Rijksmuseum, Amsterdam.

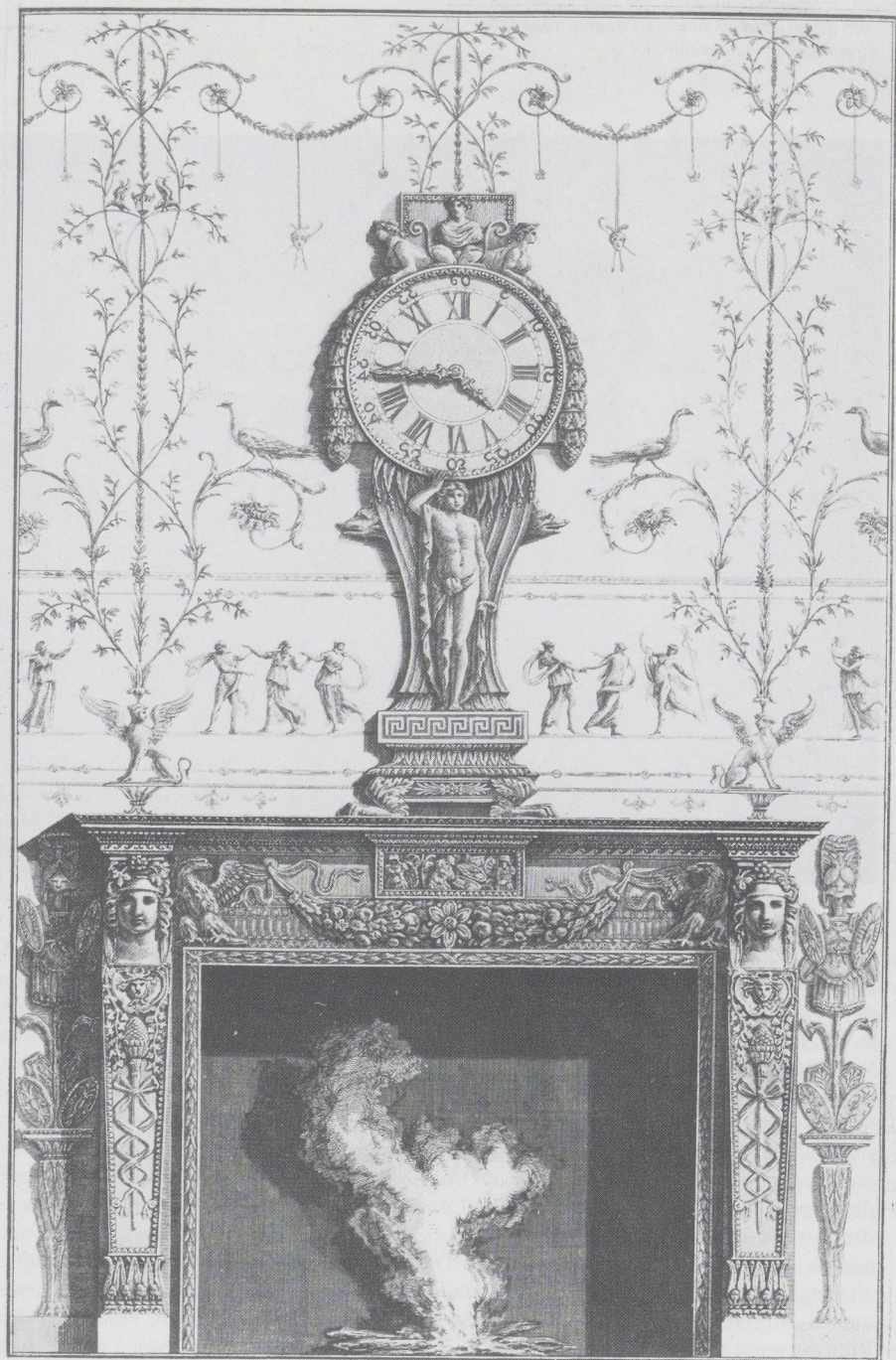
geraakt, maar dat zal nog niet het geval zijn geweest ten tijde van Henry Hope, Johns neef en de drijvende kracht in de firma Hope & Co, die tussen 1785 en 1788 het Paviljoen Welgelegen deed verrijzen. Na Johns dood zal hij, aan wie Piranesi een prent met caryatiden had opgedragen⁵, gaarne de schoorsteenmantel hebben opgenomen in de decoratie van zijn neoclassicistisch 'paleis', waar deze een plaats vond in de kleine bibliotheek die aan het eind van de schilderijenzalen, aan de Amsterdamse kant, gelegen was. Dat althans was de plek, vanwaar hij in 1962 naar de zogenaamde ovale zaal van het Rijksmuseum werd overgebracht.

John Hope's beschrijving gaat terug op Piranesi's eigen prent⁶, gepubliceerd in 1769 in zijn *Diverse maniere d'adornare i cammini*, n° 2. Hier is de schoorsteenmantel afgebeeld met het volgende onderschrift (afb. 2): *Le Cariatidi l'architrave e gli altri pezzi di marmo sono avanzi di / opere antiche dal*

Cavaliere Piranesi' uniti insieme a formare il presente / camino, che si vede in Olanda nel gabinetto del Cavaliere Giovanni Hope // Cavaliere Piranesi inven. ed incise
(De caryatiden, de architraaf en de andere stukken marmer zijn resten van antieke beeldhouwwerken die samengesteld zijn door Cavaliere Piranesi tot deze schoorsteenmantel, die te zien is in Holland in het kabinet van Cavaliere John Hope).

Van interpretatie is geen sprake, maar wel wordt gesteld dat alle elementen een antieke herkomst hebben. Hoe moet dit opgevat worden?

Een schoorsteenmantel is de omlijsting van een open haard en bestaat uit vier elementen: twee stijlen, een verbindingsstuk – architraaf en fries – met daarboven een dekplaat, hier in de vorm van een kroonlijst. Op ondergeschikte uitzonderingen na (afb. 3 en 4)⁸, bestaan deze vier onderdelen elk uit één

*Le Cariatidi l'architrave e gli altri pezzi di marmo sono avanzi di
opere antiche dal Cavaliere Piranesi uniti insieme a formare il presente
camino, che si vede in Olanda nel gabinetto del Cavaliere Giovanni Hope*

Cavaliere Piranesi inven. ed incis.

Afb. 2 (linkerpagina). Prent door G.-B. Piranesi met de Hope-schoorsteenmantel. Gepubliceerd 1769. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

stuk marmer. Wanneer ze werkelijk antiek zouden zijn, moeten ze toen een bepaalde functie hebben gehad. Voor de dekplaat, met vooruitspringende gedeelten boven de zijstijlen en in het midden, lijkt dit uitgesloten. Het fries, onder de parelrand van de kroonlijst, boven de laurierbladeren van de smalle architraaf waarvan het horizontale gedeelte niet uit één stuk marmer bestaat en dat links en rechts tot en met de adelaars reikt, heeft

Afb. 3 (linksboven). Inscripctie op de onderzijde van het boven de linker Dionysuskop tussengezette stuk met golfrand. Hope-schoorsteenmantel. Rijksmuseum, Amsterdam.

Afb. 4 (rechtsboven). Detail van de rechterkop met de twee dekplaten die uit één stuk bestaan.

Hope-schoorsteenmantel. Rijksmuseum, Amsterdam.

Afb. 5 (onder). Middenpaneel met krijgstrofeeën, waarvan het gedeelte binnen de rand, tot aan het afgebroken schild rechts, dateert uit de Severische periode, begin derde eeuw. Hope-schoorsteenmantel. Rijksmuseum, Amsterdam.

een middenpaneel met krijgstrofeeën, dat enigszins voorover helt (afb. 5). Driekwart gedeelte daarvan, binnen de rand, is ingezet: een onregelmatige vierhoek, van het harnas links, tot en met het afgebroken schild. Het harnas rechts met daarnaast gelegen een schild en helm bestaat, met de rand van het paneel en de rest van het fries, uit één stuk marmer. Merkwaardig daarbij is dat in Piranesi's eigen prent de trofeeën (afb. 2) niet

precies gecopieerd zijn⁹, wat bijvoorbeeld wel het geval is met het middenpaneel op de andere door hem in prent¹⁰ gebrachte schoorsteenmantel¹¹ voor Lord Exeter op Burghley House, Stamford, waar deze nog steeds *in situ* is. Vooral het vooroverhellen van het paneeltje maakt antieke herkomst van het fries vrijwel uitgesloten, ook al komen adelaars¹², donderkeil en vruchtenfestoeten in de oudheid veelvuldig voor. De laatste hier besproken elementen, de herm-atalanten, toelopende pilasters met manskoppen, hebben een dragende functie. De Dionysuskop rechts is rond de hals en vandaar uit langs de rechterwang gebroken en zou ingezet kunnen zijn geweest, als de delen niet uit één stuk marmer bestonden. Dr. E. M. Moormann¹³ is van mening, dat zowel het ingezette paneelstuk van het fries als de beide hermen Romeins zijn. Het eerste dateert uit de Severische periode (begin derde eeuw na Chr.) op grond van de barokke compositie en de talrijke kleine boorgaten in de randen van de schilden, terwijl de koppen uit het midden van de tweede eeuw na Chr. dateren, gelet op de sterke schaduwcontrasten en de boorgaten in de krullen, die typerend zijn voor de kunst van die tijd. Enkele bijgemaakte stukken aan de zijkanten van de koppen zijn van aanmerkelijk mindere kwaliteit. De versiering aan de voorkant van de pilaster: aegis, klimopranken, thyrsusstaf en linten met aan de uiteinden tezamen vier medaillons, is vermoedelijk in het oorspronkelijk gladde vlak ingehakt. De aegis hangt aan schouderbanden zoals die op Romeinse harnessen voorkomen en duidt, evenals de adelaars met een donderkeil tussen de poten, op de goddelijke afstamming van Dionysus als zoon van Zeus. De thyrsusstaf, hier met een granaatappel en twee gestileerde linten, is het attribuut van de maenaden, extatisch dansende vrouwen in het gevolg van Dionysus. De vier medaillons¹⁴ aan het uiteinde van de linten zijn onlogisch geplaatst en grof gehakt. Aan de buitenkanten bevinden zich twee keizerskoppen met tegenover de linker een zittende panter en tegenover de rechter een staande satyr met staf en kantharos (afb. 6).¹⁵

Onder de pilasters bevindt zich een basement

Afb. 6. Medaillon met staande satyr, linksonderaan op de rechter hermschacht. Hope-schoorsteenmantel. Rijksmuseum, Amsterdam.

uit een stuk marmer, gevormd door een voetstuk met gestileerde bladeren en eikels, waaronder een gladde plint die naar achteren doorloopt; hierboven opzij een vlak stuk marmer als aanvulling (afb. 7). De posten van de dagkant, dus om het stookgat, gevormd door de smalle band met laurierbladeren, zijn tegen de binnenzijde van de pilasters aangezet. De stijlen hebben een antieke kern, maar zijn aan weerskanten aangevuld om de omlijsting rechthoekig te maken. Opvallend is dat de adelaars op het fries als het ware tegen de koppen zijn aangedrukt, zonder daarmee een harmonisch geheel te vormen. Tijdens recente demontage is niet alleen gebleken dat de koppen ook aan de binnenzijden bewerkt zijn (afb. 8), wat van oorspronkelijke stukken te verwachten valt, maar dat eveneens de onzichtbare vleugel van de adelaars, recht naar achteren stekend, in laagrelief is uitgevoerd (afb. 9). Hier lijkt Piranesi met een compositieprobleem te hebben geworsteld, dat hij niet bevredigend heeft weten op te lossen (afb. 10).¹⁶ Op de prent is het geheel tegen een vlakke

Afb. 7 (onder). De Hope-schoorsteenmantel van opzij met plintaanzet en vooroverhellend middenpaneel. Rijksmuseum, Amsterdam.

wand geplaatst, beschilderd met ornament en figuren, zoals op Romeinse wandschilderingen bij opgravingen werden aangetroffen. Henry Hope heeft het kennelijk niet aangedurfd om in het Paviljoen Welgelegen iets dergelijks te laten aanbrengen, hoewel beide neven met hun Engelse connecties een huis zoals Osterley Park bij Londen gekend zullen hebben. Dit huis werd in 1711 gekocht door Francis Child, evenals Johns vader Thomas Hope de eerste vertegenwoordiger van een succesvol bankiersgeslacht. Later viel het aan zijn kleinzoons Francis en Robert ten deel het huis zijn tegenwoordige gedaante te geven. Zo ontstond in het midden van de jaren zeventig *The Etruscan Dressing Room*, een geheel beschilderde kamer min of meer in de trant van de decoratie op Piranesi's prent, zij het met daarin opgenomen medallions in de trant van Rafaëls Logge in het Vaticaan.¹⁷ Uitgevoerd door Pietro Maria Borgnis onder leiding van Robert Adam, die tussen 1754 en 1758 in Italië verbleef, is dit

Afb. 8 (boven). Binnenzijde van de linker hermkop, met vierkante holte opzij, om schouderstukken aan te kunnen bevestigen. Romeins, midden tweede eeuw. Hope-schoorsteenmantel. Rijksmuseum, Amsterdam.
Afb. 9 (onder). Zijkant van de linker adelaar met uitgewerkte rechtvleugel en aangezet verbindingsstuk. Hope-schoorsteenmantel. Rijksmuseum, Amsterdam.

Afb. 10. Aansluiting tussen adelaar en kop rechts, opgevuld met een rudimentaire linkervleugel. Hope-schoorsteenmantel. Rijksmuseum, Amsterdam.

de ambiance, die schijnbaar bij de schoorsteenmantel past. Henry Hope heeft er in zijn neoclassicistische schepping Welgelegen geen adequate plaats voor kunnen vinden: in een kleine kamer, tegen een smal rookkanaal aan, waardoor het stookgat, in plaats van de mantel geaccentueerd werd en de zo ontstane ruimte achter de Dionysushermen opgevuld moet zijn geweest. Vaak wordt beweerd dat Piranesi's prent op deze beschilderde kamer op Osterley van invloed is geweest, maar Kimball¹⁸ betoogde reeds in 1931, dat Adam, die zelfstandig, met Clérisseau als tekenaar, in Rome en daarbuiten te werk ging, vóór 1767, *datum post quem*¹⁹ voor de Hope prent, dit type decoratie al kende. Verder moet hij vertrouwd zijn geweest met de *Painted Room* in Spencer House, St. James' van 1759, het vroegste voorbeeld van een zo beschilderde kamer, en met de ca. 1772 door Biagio Rebecca beschilderde *Cupola Room* op Heaton Park.²⁰

Maar eigenlijk gaat het hier om iets geheel anders. Een schoorsteenmantel als die van Hope zou nooit door Adam in een interieur als dat van Osterley gezet zijn: de Piraneske overdaad ervan is klassiek noch neoclassicistisch. Adam was architect en decorateur, Piranesi eigenlijk geen van beide. Zijn enige grote opdracht, de herbouw van S. Maria del Priorato, op de Aventijn, werd reeds in 1779 als onevenwichtig en de klassieken onwaardig beschouwd.²¹ Ook in zijn vier²² prenten met Pompejaanse arabesken overheerst de ronde lijn teveel dan dat Adam daar werkelijk inspiratie uit zou hebben geput. Wel toonde Agnes Allroggen-Bedel²³ in 1979 aan, dat de muurdecoratie op de Hope-prent minstens op vier onderdelen ontleend was aan Bajardi's *Le Antichità di Ercolano*.²⁴ Daaruit moge blijken, dat met al de fantasie de architect-graveur eigen, Piranesi wel degelijk antieke voorbeelden onaangetast verwerkte, maar eveneens dat hij hiermee niet, zoals dat bij Adam het geval is, een eigen stijl creëerde. Bajardi's in opdracht van de koning van Napels vervaardigde boek was niet zonder meer verkrijgbaar, maar werd aan bevriende vorsten aangeboden, onder wie stadhouder Willem v. Diens exemplaar is thans nog in de Koninklijke Bibliotheek.²⁵ Opnieuw vraagt men zich af of Hope, die nauwe relaties met de Prins onderhield, dit boek niet gekend kan hebben. Maar zijn huizen leenden zich misschien niet tot zulke decoraties. Pas in 1782, twee jaar voor zijn dood, kocht hij Herengracht 509-511²⁶ en in Den Haag het z.g. Tapijthuis op het Voorhout, beide aanzienlijke huizen maar niet te vergelijken met bijvoorbeeld het Patrashuis²⁷, het latere paleis van koningin Emma. Ook het huis op de Herengracht was minder royaal dan het ouderlijk huis op de Keizersgracht 444-446, dat neef Henry als voornaamste firmant had betrokken en waar vlakbij zijn burelen gevestigd waren.²⁸ In beide huizen zijn direct verbouwingen ter hand genomen en toen mevrouw Six-van Winter in 1835 het Amsterdamse huis kocht van John Hope's zoon Henry Philip, waren daar ondermeer bij inbegrepen *twee schoorsteenhaarden in de voorzaal en salon*. Bij de afbraak van het huis op de Herengracht in

Afb. 11. De Piranesi-schoorsteenmantel in het Paviljoen van Gustaaf III, bij Stockholm, met om de hoek gemodelleerde vogels.

1915 werd de grote schoorsteenmantel²⁹ overgebracht naar Amstel 218, waar hij nu in de zaal staat: strak classicistisch, van wit marmer, de zijstijlen met gladde stukken porfier, geaccentueerd door bronzen biezen, waarboven medaillons in hoogrelief, die een

eveneens porfieren fries afsluiten, onderbroken door een groot ovaal medaillon. Het geheel is afgedekt met een kroonlijst à la Piranesi, wiens schoorsteenmantel, tot 1921 op Stowe³⁰, van vergelijkbare opbouw is. Indien deze Hope/Six-schoorsteenmantel

van Engelse origine³¹ is, dan is hij stellig onder Italiaanse invloed ontstaan, al is hij veel rustiger dan Piranesi's schepping, die de calvinistische³² John Hope wel wat al te overdadig zal zijn geweest.

Tenslotte is het de moeite waard een verwant stuk (afb. 12) in het Koninklijk Paleis te Stockholm te vergelijken met de schoorsteenmantel in het Rijksmuseum. Deze schoorsteenmantel werd kort na de troonsbestijging in 1950 van koning Gustaaf VI Adolf (1882–1973) in diens privé-bibliotheek geplaatst en is volgens traditie een geschenk van Piranesi. Hiervan wordt alleen het fries met de architraaf als antiek beschouwd. Het fries met een baardige Dionysus-kop, klimopraken om het hoofd, tussen twee met linten aan een rozet opgehangen vruchtenfestoenen, lijkt met de smalle architraaf van olijfbladen uit één stuk te bestaan. De stijlen in de vorm van Dionysus-hermen hebben op de schacht een thyrusstaf met klimop, strik en granaatappel. De koppen met jeugdige trekken zijn iets naar voren geplaatst en los van het fries. Wanneer de Hope-schoorsteenmantel zo was samengesteld, dan had dit het aanhechtingsprobleem met de adelaars vergemakkelijkt. De uiteinden van de hoofdband komen van onder het halflange haar tevoorschijn. Zo zijn de schouderbanden op de Amsterdamse schoorsteenmantel gemakshalve op de prent voorgesteld. Ze bedekken daar de overgang naar de adelaars, maar de werkelijkheid is anders (zie noot 16). Een tweede Piranesi-schoorsteenmantel³³ in Zweeds koninklijk bezit heeft als afsluiting van het fries vogels, die om de hoek heen gemodelleerd zijn (afb. 11). Helaas ontbreken de zijstijlen, die naar men kan opmaken uit een contemporaine beschrijving³⁴ daarbij horen, maar het is verleidelijk te denken, dat hier een oplossing voor hetzelfde probleem te zien zou zijn geweest. Interessant in de zojuist genoemde beschrijving is de duidelijkheid, waarmee de oude en nieuwe delen worden aangegeven. Zo staat bij de derde Zweedse schoorsteenmantel³⁵ met twee grote maenaden-hermen aangegeven dat één hermcaryatide en de architraaf sterk verweerd uit de Villa Adriana komen. Deze dwarsbalk, die nu ontbreekt, werd opgehakt door Car-

Afb. 12 (rechts). Schoorsteenmantel in de privé-bibliotheek van koning Gustaaf VI Adolf, in het paleis te Stockholm en volgens traditie een geschenk van Piranesi.

delli, terwijl de tweede herm, rechts, door Granjaquet gecopieerd werd.

Een vierde schoorsteenmantel bevindt zich in het schrijfkabinet van koningin Louise in het Koninklijk Paleis te Stockholm: deze is in opbouw gelijk aan die in de Music-Room op Stowe maar met twee festoenen in plaats van bucrania in het fries. De vijfde en laatste bevindt zich op Tullgarn, een zomerpaleis aan zee ten zuiden van Stockholm. Deze, in de zogenaamde kleine slaapkamer, is vrij strak en bestaat uit een fries en pilasters versierd met arabesken, zowaar geplaatst in een omgeving van neoclassicistische geschilderde decoratie, oorspronkelijk van Louis en Jean-Baptiste Masreliez, maar in de negentiende eeuw vervangen door werk van Anders Hultgren.³⁶

Zo zijn er thans twaalf Piranesi-schoorsteenmantels bekend: vijf in Engeland: Burghley, twee op Gorhambury en tot 1921 twee op Stowe, één in Schotland: Wedderburn, vijf in Zweden en één in Nederland.³⁷ In Italië zelf zou er geen meer zijn. De Britse onderscheiden zich door een formele strakheid, die het gevolg van duidelijke wensen zal zijn geweest. De overige lijken veel meer atelierprodukten, nogal bizar hier en daar, en John Hope zal de zijne eerder curieus dan mooi hebben gevonden en voor Herengracht 509-511 aan de Engelse schoorsteenmantel de voorkeur hebben gegeven.

Noten

¹ Rijksmuseum, Amsterdam, inv. R.B.K. 15449, wit marmer, hoog 134,5 cm, breed 192,5 cm, diep 23 cm, stookgat 94,5 × 126,5 cm. *Verslagen der Rijksverzamelingen over 1962*, (1964) dl. 84, Den Haag, p. 23.

² Geciteerd uit: J.W. Niemeijer, 'De kunstverzameling van John Hope', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 32 (1981), pp. 127–232.

³ Vergelijk hiervoor de opdracht aan Edward Walter (H. Focillon, *Giovanni-Battista Piranesi*, a cura di Maurizio Calvesi e Augusta Monferini, Traduzione Bologna 1967², nr. 698) waar dit onomwonden wordt gesteld. Zie William Rieder, 'Piranesi at Gorhambury', *The Burlington Magazine* 117 (1975), p. 589. *Il cavaliere composito* noemt Thomas Jenkins hem in een brief aan Charles Townley. Zie Gerrard

Vaughan, 'The passion for the antique', in: Mark Jones (ed.), *Fake? The art of deception*, London 1990, pp. 132-135 en Fig. 5.

⁴ K. Sluyterman, *Huisraad en binnenhuis in Nederland in vroeger eeuwen*, 's-Gravenhage 1925², p. 348.

⁵ Focillon, *op.cit.* (noot 3), nr. 668, met opdracht: 'Al Sig. Henry Hope'.

⁶ Focillon, *op.cit.* (noot 3), nr. 862.

⁷ Paus Clemens XIII benoemt Piranesi op 16 januari 1767 tot Cavaliere degli Speroni d'Oro, een datum post quem dus voor aldus gesigeneerde prenten.

⁸ De horizontale rand met golfornament, boven aan het fries, wordt boven de Dionysuskoppen voortgezet door een tussenstuk; boven de linker kop, die tot en met de vierkante dekplaat reikt, heeft dit aan de onderzijde de afgesneden inscriptie: ARCHIC / SS XII APO / NOXXX, mogelijk in verband te brengen met de Basilica dei SS. Apostoli. Bij de rechter kop bestaat de vierkante dekplaat, met de bovenste helft van de tros bessen uit een geheel met het daarbovengelegen tussenstuk.

⁹ Opgemerkt door de heer P. van Duin, hoofdrestaurator meubelen, die met de heer J. Boonstra de schoorsteenmantel heeft gedemonteerd. Mlle. I. Garachon, hoofdrestauratrice ceramiek, steen en glas heeft de schoorsteenmantel gereinigd en enkele breuken gerepareerd. Met hen heeft de auteur veelvuldig contact over technische en artistieke aspecten van de schoorsteenmantel gehad.

¹⁰ Focillon, *op.cit.* (noot 3), nr. 861.

¹¹ Christopher Hussey, 'Burghley House, Northamptonshire-V' *Country Life* (1953), vol. 114, p. 2167, Fig. 10.

¹² S. Reinach, *Répertoire de Peintures Grecques et Romaines*, Paris 1922, p. 362, afb. 1 (Pompeii) en afb. 3 (Herculaneum) en, in een ander schoorsteenmantelontwerp van Piranesi, genoemd in Focillon, *op.cit.* (noot 3), nr. 894.

¹³ Dr. E. M. Moormann, die met grote bereidwilligheid zijn oordeel gaf, is aan de Universiteit van Amsterdam universitair docent voor klassieke archeologie. Hij attendeerde de auteur op vermelding van het ingezette middenpaneel door M. de Vos in: *Forschungen zum Villa Albani. Katalog der antiken Bildwerke*, I, Berlin 1988, p. 375. Zij schrijft: *Eine ähnliche, fast nahtlose Ergänzung lässt sich an dem vergleichsweise kleinformatigen Trophäe-Relief jenes Kamins beobachten, den Piranesi für Thomas*

[sic] *Hope geschaffen hat und der heute im ovalen Raum des Rijksmuseums zu Amsterdam aufgestellt ist. Hier wie in den Reliefs der Villa Albani sind die jeweils angefügte Partie und der als Kyma ausgebildete Rahmen aus einem Block gearbeitet.* Zie ook voor een antikiserend Piranesi-reliëf: H.V. Cain, *ibidem*, pp. 253-260, Taf. 148-151 (cat.nr. 82 Piranesi-Pasticcio (Pasticcio Albani), Zimmer mit dem Reiterrelief).

¹⁴ Ook enkele andere schoorsteenmantels in *Diverse Maniere* vertonen kleine medaillons, de nrs. 3-7-11-13-19 en 20.

¹⁵ Suggestie van dr. E. M. Moormann.

¹⁶ De hermen hadden meer naar voren geplaatst kunnen worden, zodat de koppen vrijkwamen, of de adelaars hadden minder geprononceerd en los van de koppen gevormd moeten zijn. Op de prent lijken de schouderbanden tot bij de ogen opgetrokken; ze gaan dan over in klimopbladeren, die boven de hoofdband uit overhangen en zo tezamen, als een cache-misère de overgang tussen vogel en hoofd afdekken. Maar in werkelijkheid zitten de schouderbanden op hun plaats en reikt de klimop niet over de hoofdband heen; de verticale ruimte is nu op primitieve wijze op- en aangevuld.

¹⁷ Edward Croft-Murray, *Decorative Painting in England*, vol II (18th and early 19th centuries), London 1970, Plate 91.

¹⁸ Fiske Kimball, 'Les influences anglaises dans la formation du style Louis XVI. La décoration', *Gazette des Beaux-Arts* 73 (1931), dl. I, pp. 236-238.

¹⁹ Zie noot 8.

²⁰ Croft-Murray, *op.cit.* (noot 17), Plates 73-74 (Spencer House), 92-93 (Heaton).

²¹ Werner Körte, 'Giovanni Battista Piranesi als praktischer Architekt', *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 2 (1933), p. 33.

²² *Diverse maniere*, nrs. 1-2-3-55 (Focillon, *op.cit.* (noot 3) 861-863; prentnummer 55, comode met een pendule en twee vazen, ontbreekt bij Focillon tussen 915 en 916) en is afgebeeld bij: Agnes Allroggen-Bedel, 'Piranesi e l'archeologia nel reame di Napoli', *Piranesi e la cultura antiquaria. Gli antecedenti e il contesto* (Atti del Convegno, Roma 14-17 novembre 1979), Roma 1983, p. 290, Fig. 9-10.

²³ Allroggen-Bedel, *op.cit.* (noot 22), pp. 281-291, Fig. 5-8.

²⁴ Ottavio Ant. Bajardi, *Le Antichità di Ercolano* [etc.], Napoli 1757-1792, 9 delen. Voor de vier

onderdelen zie deel 4 'Pitture', p. 39 maskers, p. 47 sfinxen, p. 105 pauwen, p. 119 opvliegender vogels.

²⁵ Vriendelijke mededeling van dr. E. M. Moormann.

²⁶ H. de la Fontaine Verweij e.a., *Vier eeuwen Herengracht*, Amsterdam 1976, pp. 341-343.

²⁷ Geveild in 1778 en in 1796 gekocht door Archibald Hope (jongste tak). In 1821 door zijn erven verkocht aan R. D. J. graaf van Reede, 7de Earl of Athlone, wiens vrouw Henriette Hope, een kleindochter van Henry's zuster Henriette Goddard (oudste tak). Haar dochter Elisabeth van Reede huwt in 1842 Frederick-William Child-Villiers, achterkleinzoon van Robert Child, van Osterley Park, zodat dit huwelijk de achterkleinzoon van Robert Child, en de achterkleindochter van Henriette Hope, erfgenaam van Henry, samenbracht. Het bleef kinderloos.

²⁸ De vermogenspositie van de twee neven was omgekeerd evenredig aan hun respectieve zakelijke belangstelling: John als enig kind en erfgenaam van zijn oom Adrian († 1781) was de meest gefortuneerde. M. G. Buist, *At spes non fracta. Hope & Co. 1770-1815*, Amsterdam 1974, p. 520. Hun relatie met het buitenland gaf recentelijk aanleiding tot de volgende stelling:

'But the association which contributed more than any other to the growth of Barings' business and reputation was with the Amsterdam house of Hope & Co, probably at the time the richest and most powerful in Europe, and therefore in the world.'

Philip Ziegler, *The Sixth Great Power, Barings, 1762-1929*, London 1988, p. 31.

²⁹ Hoog 166,5 cm, breed 226,8 cm en diep 26,5 cm wit marmer, porfyrr met verguld koperen biezen. Afb. in: *Het Huis Oud & Nieuw* 12 (1914), p. 143.

³⁰ Jonathan Scott, 'Some sculpture from Hadrian's Villa, Tivoli', *Piranesi e la cultura Antiquaria. Gli antecedenti e il contesto* (Atti del Convegno, Roma 14-17 novembre 1979), Roma 1983, p. 347 noot 16 en p. 355, Fig. 13.

³¹ *Het huis Oud & Nieuw* 12 (1914), p. 139.

³² J. E. Elias, *De vroedschap van Amsterdam 1578-1795*, Amsterdam 1963², p. 941, noot d.

³³ Wit marmer, hoog 129 cm, breed 183,5 cm. dagmaat 94 × 103,5 cm, volgens brief van dr. Göran Alm, Kungl. Husgeradskammaren, Stockholm, i.x.1990, die met grote bereidwillig-

heid van deze en de andere vier Piranesi-mantels foto's en gegevens verschaftte.

³⁴ In 1784 kocht Gustaaf III van Francesco Piranesi de ateliernalatenschap (het museum) van zijn vader met een manuscriptlijst, waarin twee schoorsteenmantels beschreven worden. De eerste bevindt zich in de bibliotheek van het paviljoen van Gustaaf III op Haga, buiten Stockholm en de tweede in de audiëntiezaal van het paleis te Stockholm. Zie: Ernst Kjellberg, 'Piranesi Antiksamling I Nationalmuseum', *Nationalmuseumsei Årsbok* 2 (1920), p. 162, sub 38.1:

Cammino stragrande moderno sostenuto da due canefore una delle quali è antica, e di finissimo travaglio, l'altra è accompagnata. Sostengono la cornice modulata all'antico, e con buoni intagli sotto fregio arabescato con ucelli, frondi, fiori, frutti, mascherone alato con volute che hanno nel fine varia testine di meduse; Sotto architrave con meandro ed altri ornati sostenuto da due pilastri riccamente ornati di ordine composita. Il tutto di una decorazione e proporzione assai vaga. La luce è di p. 4. tutto alto p. 6. largo p. 7 1/2. 500 z.

³⁵ Kjellberg, *op.cit.* (noot 34), sub 38.2 en p. 117: *Cammino di gran mole, il di cui architrave e una cariatide fu trovato in Villa Adriana, ma l'architrave era molto consumato che appena si distingueva il lavoro, e fu ricavato del Cardelli, bravo intagliatore. La cariatide antica è infatto di prima scultura, e l'altra è moderna copiata da M Granjaquet. Negli angoli e molto ristorato ed anche i stipiti.* Deze derde schoorsteenmantel bevindt zich in het Koninklijk Paleis te Stockholm.

³⁶ Göran Alm, *Tullgarns slott*, [Stockholm] 1977.

³⁷ Afbeeldingen van de zes Britse schoorsteenmantels zijn te vinden in: (Burghley) Jonathan Scott, *Piranesi*, London 1975, p. 230, Fig. 267, 268; Hussey, *op.cit.* (noot 11), p. 2167, Fig. 10, met een antiek paneel.

(Gorhambury) Rieder, *op.cit.* (noot 3), p. 584, Fig. 13 (= 12) en 13, beide met antieke panelen. (Stowe) 1. Scott, *op.cit.* (noot 30), p. 347, noot 16 en p. 355, Fig. 13, met antiek paneel. (Stowe) 2. 'Stowe House, Buckingham', *Country Life*, vol. xvii, 1905¹, p. 522 met afb. van de Bucrania-chimney-piece in de Music-Room Scott 1975, *op.cit.* (supra), p. 314, noot 17 en p. 4. (Wedderburn) Alastair Rowan, 'Wedderburn Castle, Berwickshire', *Country Life*, 1974, vol. 116, p. 356, Fig. 6 (thans op Benham Park, Berkshire).